

Somló Bódog és nemzedéke

Azok a társadalombölcseletek, amelyek nem kizárólag elméleti célzatúak, hanem a gyakorlatban próbálják a társadalmi haladást előmozdítani, mindig a tények megszólaltatásához folyamodtak. Somló Bódog és radikális értelmiségi kortársai tudományossággyüket nem korlátozták az elméletre, hanem a konkrét adatokra épülő társadalombírálatot és társadalomkutatást az elmaradottsággal való szembe fordulás eszközeként tekintették. Ehhez a küzdelemhez kerestek szellemi fegyvereket, s úgy tűnt számukra, hogy ezt készen találják a nyugat-európai pozitívizmusban, különösen Spencer filozófiájában. Nem annyira az elmélet egésze vonzotta őket, mint inkább a *fejlődés elve*. Meggyőződésük szerint az elfogulatlan társadalombölcselet felépítéséhez éppen a pozitívista filozófia nyújthat biztos módszertani alapokat.

Somló Bódog jelentős tudományos apparátus birtokában szerteágazó elméleti munkássággal próbálta kitűzött feladatát elvégezni. Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a radikális mozgalom egyik legerőteljesebb tudós-tanár egyénisége volt.

Somló alapelve nem új, lehetne akár egy hegelianus gondolkodásmód kiindulópontja is: minden relatív, csak a fejlődés abszolút; csak a fejlődés elvét nem haladhatja túl semmiféle progresszió! Ám Somló határozottan evolucionista módra értelmezte a fejlődést, tétele tehát erősen leszűkült. Mégis, a pozitívizmus talajáról meghirdetett fejlődésemélet ebben a leszűkített voltában is új társadalomtudomány kialakulását segítette elő. Már egészen korai írásaiban levonta a fejlődés eivéből fakadó következtetést: „Minden eddigi társadalombölcselet azon bukott meg, hogy többé-kevésbé statikusan fogta fel a társadalmat, nem dinamikusan. Márpedig a társadalmat, amely a természetnek a legrohamosabban haladó része, kizárólag csakis fejlődéstanilag lehet helyesen felfogni.”¹

Ki volt Somló Bódog? Méltánytalanul elsüllyedt az emlékezetben az ember és a gondolkodó. Villantsunk fel néhány életrajzi adatot.

Ma is élő tanítványai szerint a konzervatív kolozsvári jogi karon Európa élenjáró eszméit honosította meg a kicsinyes partikularizmussal szemben. Olyanok is, akik ma kritikusan, a marxizmus nézőpontjáról közelednek akkori elméletéhez, filozófiai és politikai következtelenségeihez, tisztelik és szeretik benne a lelkiismeretes, szenvedélyes tanárt és a roppant termékeny, minden újra fogékony tudóst.

1913-ban egy lexikonszerkesztő számára tömören összefoglalta önéletrajzi adatait:

„1. Születtem Pozsonyban, 1873. júl. 21.

2. A gimnáziumot Zsolnán, Trencsénben és Temesvárt, jogi tanulmányaimat Kolozsvárt, Lipcsében és Heidelbergben végeztem.

3. 1899-ben a kolozsvári egyetemen a jogbölcselet magántanára, 1903-ban a nagyváradi jogakadémia tanára, 1905-ben pedig a kolozsvári egyetemen a jogbölcselet és a nemzetközi jog tanára lettem s jelenleg is az vagyok.

4. ...

5. Munkáim jegyzéke:

— A nemzetközi jogbölcselet alapelvei. Budapest, 1898.

— Állami beavatkozás és individualizmus, 1903.

— Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909.

— Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Bruxelles, 1909.

— Az érték problémája. Budapest, 1911.²

A művek felsorolása hiányos. A lexikonnak szánt tömör szöveg nem tartalmazhatja tanulmányainak, valamint kisebb írásainak gazdag lajstromát, s természetesen hiányzik a jegyzékből a későbbi két könyv, amely nemzetközi hírnevet szerzett számára: a *Juristische Grundlehre* — Somló jogi alaptana — és a posztumusz mű — *Gedanken zu einer ersten Philosophie*.³

Tevékenysége jórészt Kolozsvárhoz kötötte, tragikus, magaválasztotta haláláig. Az 1918-as polgári forradalom idején a budapesti jogi karon tanított. Ez volt az az időszak, amely tudományos, politikai és emberi csődjéhez vezetett. A történelmi események szétszórtaik egész nemzedékét, de Somló tulajdonképpen saját elveinek és az ebből következő magartatásának csapdájába esett. Az, amit fiatal korában életelvként megfogalmazott — a tudomány abszolút függetlenségének és a gondolkodás igazságkereső nyitottságának imperatívusza —, s ami tevékenysége első szakaszában szenvedélyes kiállásra és nyílt állásfoglalásra készítette, később visszájára fordult, és végérvényesen elszakította elvbarátaiktól. A tudós szabadságát még csak szavakban sem tisztelő ellenforradalmi rendszer körülményei között képtelen volt életét ott folytatni, ahol 1918-ban abbahagyta. Sorstársai közül legtöbben emigrációba menekültek, néhányan aktív kommunisták lettek (Lukács György, Varga Jenő), mások többé-kevésbé kompromisszumot kötöttek. Somló számára egyik út sem volt járható. Úgy tűnik, hogy 1920 őszén elkövetett öngyilkossága életelvihez való ragaszkodásának következménye is. Somló Bódog ugyanis mindig, mindenáron levonta a saját gondolataiból adódó erkölcsi következtetéseket.

Elméleti munkássága nagyjából három szakaszra osztható. Jogász volt, de a joggyakorlat csak annyiban érdekelte, hogy roppant tudatosan készítette elő tanítványait a „helyes értelemben vett“ jogászmunkára. A jog elméleti vonatkozásai érdekelték, különösen a jogbölcsélet. Innen jut el — mint megannyi kortársa — a modern társadalomtudomány igényléséhez, rádöbben arra, hogy a társadalom általános összefüggéseinek feltárása nélkül talajtalan és terméketlen minden szakmai spekuláció. Egy évtizeden át az általános szociológia kidolgozásán fáradozott. Főként a társadalmi törvények feltárásához szükséges *módszerek* kidolgozását tekintette feladatának, és kutatta a szociológia valóságformáló lehetőségeit. Kora egész szakirodalmát végigpásztázta, és nyugtalanul válogatott a kortársi irányzatok között. Indulásakor Spencert és Marxot tartotta a modern társadalomtudomány legkiemelkedőbb alakjainak, mivel mindketten valaminő szükségszerű törvény alapján vizsgálták a társadalom fejlődésének okait, és ebből magyarázták a társadalmi fejlődés perspektíváit. A döntő hatás a Spenceré maradt, és ez az elméleti keret határozta meg, hogy mennyit és hogyan merített a történelmi materializmusból. Tegyük hozzá, hogy a spenceri alapelv ellenére Somló pozitívizmusa nem annyira a külső elméleti hatásból, mint inkább korának tényleges menetéből magyarázható. Radikalizmusa és kötöttsége a kora felvetette kérdésekhez nemcsak a pozitivistá kereteket lazította, hanem a marxizmusoz való viszonyának lehetőségeit is gazdagította.

Somló Bódog tapogatózása a marxizmus felé több tudományos érdeklődésnél. Igaz, hogy ezt egy subjektív tényező is elősegítette: a marxista Szabó Ervinnel való barátsága. A marxizmust a legárnyaltabb, a Kautsky-féle merevítésektől szinte teljesen mentes formájában kapta, akárcsak a marxista bírálatot, és azt a finom, szerény, alig észrevehető baráti „felszólítást“, amely bizonyos kérdések megoldása közben a marxizmus felé irányította figyelmét. Mint minden „szerencsés“ véletlen — a Somló—Szabó eszmecsere is — szükségszerű volt. A történelmi materializmus ugyanis Somlót és radikális szociológus társait erősen vonzotta. Segítségével megtörhették volna a spencerianizmus egyoldalúságát, és ugyancsak a marxizmus kínálta lehetőségét annak, hogy a szociológiát a természettudományok

„mellékágából“ önálló tudománnyá fejlesszék. Mindazonáltal a század első évtizedében Somló társadalombölcseletében a természettudományos pozitivizmusé és az evolucionizmusé a főszólam.

1910-től a már korábban is megmutatkozó befeléfordulása fokozódott. A tudományos kutatás elfogulatlanságának elve hovatovább a „pure science“ eszméjévé vált. Érdeklődésének tárgya ebben az időszakban a neokantiánus értékética, illetve moralitás és a legalitás összefüggésének kérdése.

Élete legvégén általános filozófiai s főleg tudományismeretelméleti kérdések foglalkoztatták. A posztumusz mű arról tanúskodik, hogy erősen távolodik a kanti filozófiától, és a Leibniz—Bolzano-féle bölcseleti vonalat próbálgatja. Bolzano *Wissenschaftslehre*-je alapján újra szemügyre veszi a kanti apriorizmus kérdését, s e körvonalazódó elvek rokoníthatók a másfél évtizeddel később kialakult *Bécsi kör* neopozitivizmusával, legalábbis elvi alapvetésében és társadalmi gyökereiben.

Tevékenységének második szakasza igen sok vitára adott módot, de egy pillanatig sem kétséges hovatarozása a század elején. Somló akkor azt is tudta és vállalta, hogy a társadalom fejlődését szolgáló tudomány szabadságát csak harcban lehet kivívni és megvédeni.

A „második reformnemzedék“ — ezzel a gyűjtőfogalommal jelölte Horváth Zoltán *Magyar Századforduló* című monográfiájában⁴ a politikusoknak, tudósoknak és művészeknek azt a csoportját, amelyhez Ady Endre is tartozott, s ahonnan Szabó Ervin marxizmusa csakúgy, mint a fiatal Lukács György filozófiája indult.⁵ Ide tartozott Somló Bódog is.

A „fiatal óriások“ — így nevezték magukat — érdeklődéssel fordultak a szellemi élet minden területé felé. Egyengették az új irodalom, zene és festészet útját, nemcsak maguknak az alkotóknak a támogatásával, hanem főként azzal, hogy értő közönséget próbáltak nevelni. Am elsörendü jelentőségük abban rejlik, hogy megteremtették az új társadalomtudományt és társadalomkritikát, s bámulatosan rövid idő alatt radikális szellemi légkört és új értelmiségi közgondolkodást teremtettek. Megismertették a kor haladó, vagy legalábbis a megavasodott konzervatív gondolkodással szembehelyezkedő új társadalmi eszméit, méghozzá szigorú munkamegosztásban, a feladatok egészen céltudatos szétosztásával. Ezt a tudományos felvilágosító tevékenységet szervesen egészítette ki valóságérzékük, gyors reagálásuk a saját társadalmuk felvetette kérdésekre: kíméletlenül leleplezték az ország elmaradott társadalmi, politikai és kulturális viszonyait, a katasztrofális nemzetiségi és agrárpolitikát. Amit Ady költészete és publicisztikája az érzelmekre hatva tudatosított, ők az elemző értelem, a logikai érvelés eszközeivel érték el.

Az önként vállalt feladat teljesítéséhez fórumra, tudományos folyóíratra és társaságra volt szükség.

A folyóirat Somló Bódog ötlete volt. Tudományos pályára készült, de tanulmányainak elvégzése után csak tisztviselőként tudott elhelyezkedni. A kilátástalan helyzetből kiutat keres, és a tudományos munka ösztönzésére, a publikálás megkönnyítésére lapot tervez. „Kolozsvári Bálinttal és Ferencz Józseffel elhatároztuk, hogy jogtudományi folyóiratot indítunk, amely tisztán tudományos jellegű lesz“ — írja 1898. szeptember 6-án *Napló*-jában. 20-án Pozsonyban járt: „Meglátogattam a tanárokat a lapunk dolgában.“⁶ Ebből a tervből születik meg egy évvel később a *Huszdik Század* című folyóirat. Az alapító gárda Somló Bódog kolozsvári baráti köre, hozzájuk csatlakozott a nagykárolyi „szegények orvosának“ két jogász fia, Jászi Oszkár és Viktor, akikkel Somló Heidelbergben barátkozott össze, és még néhány fiatal budapesti jogász.

A lap irányát majd egy évtizedig Jászi Oszkár és Somló Bódog felfogása határozta meg. A folyóirat alapításának valóságos dokumentumai Jászi Oszkárnak Somlóhoz intézett levelei. Röviddel a megindulás előtt ezt írta: „Örülnék, ha észrevételeidet és óhajaidat megírnád, hogy [...] azokat képviselhessem. Számítok arra,

hogy együtt és néhány hasonérzésű emberrel összetartva, a lap irányát megszabhatnók.⁷

A folyóirat csakhamar a szociológia nemzetközileg is elismert fórumává vált. Röviddel a szemle megindítása után létrehozták a Társadalomtudományi Társaságot — első titkára Somló Bódog volt —, amely nemcsak a polgári radikális értelmiség, hanem szinte az egész akkori haladás összetartó erejű tudományos és közéleti fórumává vált, s kialakította azt az ellenzéki értelmiségi elitet, amely elméletében a korszak leghaladóbb eszmerendszereire, és gyakorlatában a munkásmozgalom tömegerejére támaszkodott.

Litván György szerint a nagy társadalmi küzdelem elsősülöttje a szociológia volt, amely a radikalizmus kisajátított tudományágává vált.⁸

„Szociológia! Ez volt az a szó, mely szintetizálta törekvéseinket — írta Jászi Oszkár a *Huszedik Század* tízéves jubileumán —: a természettudományok diadalmas erejében való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást és az ezen felépülő új népboldogító politikát...“⁹

Somló és elvbarátai szenvedélyesen hittek a tudomány megváltó erejében, hittek abban, hogy a társadalmi jelenségek feltárása, megértése a változtatás legfőbb eszköze. A társadalom átalakítását csakis tudatos értelmiségi munka alapján, értelmiségi vezetéssel tartották elképzelhetőnek.

Ebben az összefüggésben és ebben a folyamatban vizsgálható a fiatal Somló tudományos és közéleti tevékenysége. A társadalmi haladást nyíltan sürgető elmélete, rugalmas viszonya a valósághoz már eleve megóvta attól, hogy a pozitívizmus merevségei hassanak gondolkodására. Ezt a lehetőséget egyébként kizárta a „második reformnemzedék“ teremtette szellemi légkör, az a társadalmi és emberi elkötelezettség, amely feltétlen jellemzője a Somló Bódog-i magatartásnak. A tudós pontosságával és erkölcsi felelősségével vizsgálta korának jó néhány lényeges kérdését, úgy, hogy sosem ragadta ki őket a sajátos körülmények közül. S bár munkásságának első szakaszában a tudomány „tisztaságát“, politikamentes igazságkereső hivatását vallotta, tudta, hogy vállalnia kell gondolkodásának társadalmi és erkölcsi következményeit; lázított a katedrán, lázított a haladó szellemi élet fórumain. Azzal áltatta közben magát, hogy ő nem politizál. Pedig az adott körülmények között éppenséggel ezt tette a szó legszélesebb és legnemesebb értelmében. Azt, hogy Somló Bódog gondolkodásának mennyire politikus éle van, egy fiatal nagyváradi újságíró vette észre: Ady Endre. Paradox módon — ellenkező indíttatással — konzervatív ellenfelei is hamar felfigyeltek radikális hajlamaira és ennek lehetséges következményeire. 1903-ban a nagyváradi jogakadémia konzervatív és klerikális beállítottságú tanárainak csoportja memorandumban követelte ateista, felforgató és monarchiaellenes kollégájuk, Somló Bódog eltávolítását. A botrányt akaratlanul Ady Endre váltotta ki egyik, a *Nagyváradi Napló*ban közölt cikkével¹⁰; lelkes hangon üdvözölte Somló Bódognak a Társadalomtudományi Társaságban megtartott előadását.¹¹

Ady cikke nemcsak öt nagyváradi tanárt késztetett színvállásra, hanem felhördült a klerikális sajtó is. Erre a támadásra válaszolt Ady második cikke: „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert *gondolkodott*. A mai magyar élet — így tűnik fel sokszor nekünk — titka, forrongása, célja: *pőr a gondolkodás ellen*. A fiatal tudós neve dr. Somló Bódog. Bűne, hogy Spencer evolutio-törvényében hisz, kíséri a nagy törvény kommentálói, s az evolutio kiszámítható eredményeit siettette, világhosságot hirdet.“¹²

Ady megmozgatta az egész közvéleményt. A Somló-affér sajtóviták és parlamenti interpellációk tárgya lett, a Társaság tiltakozott, a *Huszedik Század* támadásba lendült¹³, a progresszió színt vallott, sőt még a polgári liberalizmus egyes képviselői is. A botrány nemzetközi visszhangja sem volt jelentéktelen. Labriola, Sidney Webb, Benedetto Croce s egy egész sor neves tudós és író nyilatkozott,

s mindnyájan azt a meggyőződésüket fejezték ki, hogy a Somló-ügy nemcsak egy ország, hanem az egész civilizált világ ügye.

A kultuszminiszter kénytelen volt visszautasítani a Somló eltávolítására irányuló követelést. A Somló-botrányban a radikalizmus újra bebizonyította, hogy erős ellenfele a hatalom támogatását élvező klerikális reakciónak.¹⁴ A Somló elleni kisebb-nagyobb támadások ezután sem szűntek meg ugyan, de a botrány végeredményben kedvező fordulatot hozott életében. Akkortájt megjelent könyve, az *Állami beavatkozás és individualizmus*, amely már Spencer kritikáját és meghaladását is tartalmazza, napok alatt elfogyott, és csakhamar sor került a második kiadásra. Ez a könyv elhatározó jelentőségű nemcsak Somló Bódog szellemi fejlődésében, hanem az új társadalombölcselet kialakulásában is. Magas szintű tudományos összefoglalása a századelő pozitívista társadalomfilozófiai törekvéseinek, s szinte programszerűen fogalmazza meg a radikális — és nemcsak polgárian radikális — ellenzéki értelmiség célkitűzéseit.

A *Huszadik Században* Szabó Ervin írt ismertetést Somló Bódog könyvéről.¹⁵ A vitaanyag és a körülötte kialakult Szabó—Somló levélváltás¹⁶ megvilágítja azt a tudományetikai álláspontot, amely a *Huszadik Század* körére és Somlóra egyaránt jellemző. A kettő között nincs ellentét, legfeljebb az eltérő egyéniségek más-más módon színezik ezt a felfogást, ami egyben erkölcsi magatartás. Már azért sem lehet ellentétes, mert kialakításához maga Somló is hozzájárult. Persze, alpmagatartásról van szó, és nem elvi különbségek nagylelkű eltussolásáról, hisz éppen az a nagyszerű magatartásukban, ahogyan vitatkozni tudnak úgy, hogy mindegyikük elmélete gazdagodik, érvelő készsége erősödik — a koncepció feladása nélkül. Az alapelv a következő: minden alkalmat ki kell használni nézeteink pontosabbá tételére, igazságtartalmának növelésére, és az igazságot olyan tény- és érvanyaggal kell alátámasztanunk, hogy szinte kézzelfoghatóvá váljék. Az igazság feltárásanak — szerintük — két útja van: a kitartó tudományos munka és a *kölcsönös ellenőrzés*. Az utóbbit a Társaságban rendezett vitákmal és a folyóirat vitaanyagával érték el. A vitacikkek nem szabványos recenziók voltak, hanem kihívások az eszmei párharcra. (Később ezt Gaál Gábor csinálta így.) A hatékonyságot úgy fokozták, hogy a vitaanyagot lehetőleg gyors egymásutánban közzölték.

A Szabó—Somló vita esetében a fiatal magyar marxista nemcsak a könyvre reflektál, hanem célba veszi az egész pozitívista társadalombölcseletet, és ezzel a pozitívizmus első színvonalas kritikáját nyújtja a *Huszadik Század* hasábjain. Az sem véletlen, hogy éppen Somló ellen hegyezi a marxista kritika élet: a folyóirat és a Társaság vezető gárdájából ő az, aki a legigényesebb formában fejtette ki ezt a társadalombölcseletet. Szabó Ervinnek a csúcspontot kellett megcéloznia.

A vitáknak — köztük ennek az eszmecserének — van egy nyíltan kimondott másik értelme is. Szabó Ervin válasza ezt kitűnően szemlélteti: az egész kör szerteágazó világnézeti tájékozódása ellenére viszonylagos egyensúlyt akar teremteni, hogy tagjai együtt és külön-külön felvehessék a harcot a hivatalos ideológiával. A küzdelem határfoka korántsem volt közömbös számukra. Még egyszer hangsúlyoznám, hogy elvi különállásukat mindvégig fenntartják, tehát nem valaminő ideológiai megbékélésről van szó, hanem nagyon is éles belső eszmei küzdelemről.

Egy fajta „avant la lettre” szellemi népfront jegyében — hiszen végeredményben ezt alakították ki, ha nem voltak is tudatában — a *Huszadik Század* programszerűen megszólaltatott minden tudományosan megokolt és haladó véleményt. Helyet kapott az akkor még maroknyi szocialista értelmiségi csoport is, mely a történelmi materializmus szemléletét próbálta a szellemi köztudatba bevinni. Közülük volt a nagyváradi Ágoston Péter, Kunfi Zsigmond, Varga Jenő és Szabó Ervin, aki a folyóirat és a Társaság egyik vezéralakjává vált. A szocialista értelmiség mindvégig hűséges maradt a folyóirathoz. Igényesebb tanulmányaikat még a tízes években is a *Huszadik Században* közzölték.

A hősi korszakban kialakult a különböző eszmei irányzatok kritikus kooperációja éppúgy, mint a tudományos munka és a társadalmi cselekvés viszonylagos egyensúlya.

A Somló-botrány kedvező hatása nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a fiatal tudós nevét ismertté tette, s hogy még Európa is felfigyelt rá. Kedvező fordulatot hozott Somló életében azért is, mert megnövelte önbizalmát, saját tudományos erejébe vetett hitét, és életre szóló barátságot kötött Ady Endrével.

Erről itt csak annyit, hogy Ady költészetére Somló hívta fel Jászi Oszkár és a *Huszadik Század* körének figyelmét. 1906-ban, az *Új versek* megjelenése után Jászi kitörő lelkesedéssel írta Somlónak: „Az Ady verseskötete óriási szenzáció volt nekem [...] végre új nagy költője van Magyarországnak! Írtam is egy szerelmeslevelet neki. [...] Pompás fiú. A *Harc a Nagyúrral* pl. egyenesen halhatatlan vers. Bódog, büszke lehetsz a felfedezésedre.“¹⁷

Az Adyval való barátság alapja: az elvek azonossága a maradisággal való küzdelemben. Társadalombírálatában szinte Ady kifejezéseit használja. A monarchia „holtaktól kormányzott ország“, a korszak a tekintélyek és aggok kora; előadásában a „szenilis konzervativizmusról“ beszél, amit meg kell törni a tudományos haladás eszközeivel. Ugyanolyan lendülettel és dühös keserőséggel szól a hivatás-vállalásnak arról a nehéz kötelességéről, hogy a mostoha körülmények között is meg kell próbálni a lehetetlent. 1903-ban költő barátjára emlékeztető pátosszal vigasztalja és lelkesíti a beteg és csüggedt Szabó Ervint:

„Ez az önmagában való kételkedés és útkeresés érzése iszonyú a tehetséges emberre nézve, és még keservesebb, ha az ember talán még azt is gondolja, hogy már el is tévesztette a helyes utat. Én évekig bolyongtam ilyen érzésekkel az öngyilkosság közvetlen határán, és évekig nem láttam egyetlen reménysugárt sem, amelynek irányában menekülést remélhettem volna. [...] Nem veszed észre, hogy milyen rokonszenvet és elismerést keltesz magad iránt, éppen a legjobbakban, és nem vonod le mindezekből a természetes következtetést, hogy még ebben a mi ronda országunkban is mily nagy mértékben kell érvényesülnöd és mily nagymértékben számítanak rád máris. [...] Itt mindenkinek le kell ütnie ezt az óriási percentum Hungaricumot abból, amit tenni tudna, és meg kell elégednie azzal, ami marad. Te erélyesebb, bátrabb vagy, és kevésbé vagy megalkuvó, mint környezetednek legnagyobb része, és ezért nálad tovább tart, míg megbarátkozol ezzel a kompromisszummal, amely csak félkézzel enged téged ideáljaid számára dolgozni, a másikat pedig, és talán éppen a legjobbakat, a milieuvalló küzdelemre foglalja le. [...] Már néhány év óta következetesen mindinkább elhagynak a kételyek, a tudományban is kétségbeeső skeptikusból mindinkább pozitívabb nézetekre emelkedtem [...] és mind nyugodtabban olyannak kezdem felfogni a világot, mint amilyen.“¹⁸

A „szenilis konzervativizmussal“ való küzdelem politikai harc volt a legjavából, de Somló Bódog még ebben a küzdelemtől vissza nem riadó korszakában sem tudta egészen tisztázni a politikához való viszonyát. Politika és tudomány összefüggésének dilemmája végig kísérti, és végeredményben meg nem válaszolt kérdés marad számára. Világnézeti fordulatának és magatartásbeli elbizonytalanodásának ez az egyik — gondolkodásában gyökerező — oka.

JEGYZETEK

1. Somló Bódog: Jogbölcséleti előadásai I. Kolozsvár, 1906. 80.
2. Somló Bódog egyetemi tanár önéletrajza. Kolozsvár, 1913. április 22. Autográf levél Gulyás Pálhoz. Országos Széchényi Könyvtár [OSZK] Kézirattár. Fond. 36/2969.

3. Felix Somló: Juristische Grundlehre. Leipzig, 1917. — Felix Somló: Gedanken zu einer ersten Philosophie. Berlin—Leipzig, 1926.
4. Horváth Zoltán: Magyar Századforduló (A második reformnemzedék története, 1896—1914). Budapest, 1974.
5. Lukács György jogi doktorátusát Somlónál szerezte. 1916-ban a Heidelbergben tartózkodó Lukács közvetített Max Weber és Somló között, s egyengette a Juristische Grundlehre megjelenésének útját. A Lukács—Somló levelezés, a meglévő levelek kontextusából ítélve, hiányosan maradt fenn. A Somló-hagyatékban három Lukács-levél található: 1909. V. 14. — Heidelberg, 1916. IX. 8., — Heidelberg, 1917. IV. 8. Az utóbbi a Juristische Grundlehre megjelenését üdvözi. (Vö. OSZK Kézirattár. Levelestár.)
Az MTA Filozófiai Intézetének Lukács-Archívuma két, Lukácshoz intézett Somló-levelet őriz: Kolozsvár, 1916. augusztus 15.; Kolozsvár, 1916. szeptember 17.
6. Somló Bódog naplójegyzetei. I. füzet. 1898. szeptember 6. és szeptember 20. bejegyzés. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 3038.
7. Jászi Oszkár — Somlóhoz. Budapest, 1898. VIII. 15. OSZK Kézirattár. Levelestár. Növedéknapló, 1950/63. A Somló-hagyatékban 257 Jászi Oszkár-levél maradt fenn.
8. Vö. Litván György bevezető tanulmányával A szociológia első magyar műhelye válogatáshoz. Budapest, 1973.
9. Huszadik Század, 1910. I., 2.
10. Ady Endre: Az evolutio. Nagyvárad Napló, 1903. május 8.
11. Somló Bódog: A társadalmi fejlődésről és néhány gyakorlati alkalmazásáról. Az előadás szövegét a Huszadik Század közölte (1903. I., 397—409.).
12. Ady Endre: Merénylet a nagyváradai jogakadémián. Nagyvárad Napló, 1903. május 26.
13. Elemér Oszkár [Jászi Oszkár]: A nagyváradai esethez. Huszadik Század, 1903. I., 475—477. — Kégl János: Váradai hitvallók és eretnekégetők. Huszadik Század, 1903. II., 907—916. A Somló-hagyatékban megtámadásával kapcsolatban mintegy 14 levél maradt fenn: Somló Bódog megtámadásával kapcsolatos üdvözlő levelek. OSZK Kézirattár. Analekta, 5381.
14. Egy évvel korábban Pikler Gyula egyetemi tanárt támadták meg hasonló módon. Pikler a Huszadik Század köréhez tartozott. Pulszky Ákos halála után, aki a Társaság első elnöke volt, hosszú ideig ő vette át az elnökséget.
15. Szabó Ervin: Természet és társadalom. Huszadik Század, 1903. II., 747—772.
16. Somló Bódog: Válasz Szabó Ervinnek. Huszadik Század, 1903. II., 992—994. — Szabó Ervin: Válasz Somló Bódognak. Huszadik Század, 1903. II., 994—995. — Szabó Ervin — Somló Bódoghoz. Budapest, 1903. szeptember 29. OSZK Kézirattár. Levelestár. Növedéknapló 1953/60. — Somló Bódog — Szabó Ervinhez. Nagyvárad, 1903. október 4. Budapesti Párttörténeti Intézet Archivuma. Szabó Ervin-hagyaték. Fond. 729.
17. Jászi Oszkár — Somló Bódoghoz. Budapest, 1906. III. 10. OSZK Kézirattár. Levelestár. Növedéknapló, 1950/63.
18. Somló Bódog — Szabó Ervinhez. Nagyvárad, 1903. június 19. Budapesti Párttörténeti Intézet Archivuma. Szabó Ervin-hagyaték. Fond. 729.



Bakó-Hetei Rozália: Kerámia tányér